

МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛЬОРОНАЗВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

ЛЮДМИЛА МАРЧУК

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський — Україна
lyudmyla_marchuk@mail.ru

MENTALNE CECHY NAZW KOLORÓW WE WSPÓŁCZESNYCH UKRAIŃSKICH POSTMODERNISTYCZNYCH TEKSTACH LITERACKICH

LUDMYŁA MARCZUK

Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Ohijenki w Kamieńcu Podolskim,
Kamieniec Podolski — Ukraina

STRESZCZENIE. W języku ukraińskim nazwy kolorów tworzą jakościowo i ilościowo rozwiniętą grupę leksykalno-semantyczną, do której należą nazwy kolorów oraz ich odcienie. Celem artykułu jest badanie semantycznych, gramatycznych i strukturalnych cech słownictwa rdzennego, wyodrębnienie i określenie cech stylistycznych nazw kolorów językowego obrazu świata Ukraińców, analiza funkcjonowania oraz zasad użycia indywidualnych autorskich określeń kolorów w prozie ukraińskich postmodernistów.

MENTAL PECULIARITIES OF COLOR DENOMINATIONS IN MODERN UKRAINIAN POSTMODERN LITERARY TEXTS

LIUDMYŁA MARCHUK

Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiyenko National University, Kamianets-Podilskiy — Ukraine

ABSTRACT. In the Ukrainian language of the color denominations form qualitatively and quantitatively there developed a lexical-semantic group, which includes the names of colors and their shades. The aim of the article is to study the semantic, grammatic and structural characteristics of the color denomination lexical units, to identify and clarify the stylistic properties of the color denominations for the Ukrainian language picture of the world, to analyze functioning and usage principles of the individual color denomination prose texts of Ukrainian postmodernists.

Українські та зарубіжні вчені розглядали різні аспекти лексики на позначення кольору, а саме: семантичну структуру назв кольорів сучасної української мови (А. Критенко, А. Кириченко, О. Дзівак), семантичні поля назв кольорів (В. Московіч, Н. Пелевіна), історію кольоропозначень (Н. Бахліна, М. Малютіна, М. Суровцева, Л. Грановська), використання назв кольорів у творах окремих письменників (А. Оголовець, Л. Ставицька, Н. Сологуб).

Мета статті полягає в дослідженні семантичних, граматичних і структурних особливостей колірної лексики, виявленні та з'ясуванні стилістичних властивостей назв кольорів для мовної картини світу українців, в аналізі функціонування та принципів уживання індивідуально-авторських кольоропозначень.

Як відомо, фізичному спектрові кольору в різних мовах відповідають різні способи членування цього спектру, мовного експонування окремих його фрагментів. Колір може існувати в нашій свідомості сам по собі. Слова *червоний, синій, зелений, жовтий* викликають у свідомості образ кольору — певну кольорову пляму. У той же час у доквіллі колір не існує самостійно, а лише як колір певних предметів. Небо *синє* або *сіре*, земля *чорна*, сніг та весняний цвіт *білий*, дахи *червоні* і т. п. Певні групи об'єктів живої та неживої природи мають кольороназву, у інших колір лінгвістично не виражено. Уважаємо, що колір є своєрідним ментальним символом, що, вербалізуючись на рівні мови, передає світобачення народу. „Символічне значення створюється колективним досвідом, колективною волею мовного середовища, що відображає колективне світобачення, свою естетику, свою аксіологію і... свою поетичну мову в контексті своєї культурно-історичної традиції, практики”¹. Напр.: *...і жовта електрика, змішавшись із білим цвітом, накрила нас тінями*²; *Місто лежало між ними (мостами), на пагорбах, ніби на острові, світячись усіма своїми білими й червоними будівлями, були оточені зусібіч гарячою травневою зеленню*³.

У новелі *Волоцюги* О. Сайко переважає сірий та сивий колір, що передають: колір горизонту (*Назар непорушно стояв, пильно вдивляючись у сліпі, однаковісінькі товарні вагони, які з кожною миттю, здавалося, миготіли все швидше й швидше, проводжав їх доти, поки не губився десь у сірій далечі їхній слід* (синоніми — *туманный, неясний*)); колір волосся, що вказує на немолодий вік (*Сивий чоловік лише кивнув йому, безглуздо зауваживши щось про теплу весну; Він був уже повністю сивим і, мабуть, мав трохи за шістдесят*⁴).

У С. Жадана сивий також указує на вік: *Як і в моїх друзів, у мене з'явилися проблеми зі сном і пробилася перша сивина*⁵.

Цікавою знахідкою Г. Тарасюк є сірий колір та опис його значення в житті героїні новели *День скаженої парасольки*. Сірий, що займає серединну точку між білим і чорним, передає християнський символ фізичної смерті та духовного безсмертя. У Біблії *сірий* — колір попелу, покаяння та скорботи. Передає сум, тривогу, відсутність енергії, егоїзм, занурення в себе, холодність, потребу усамітнення.

Отже, колір належить до психологічних феноменів, є джерелом емоційних переживань. Одночасно колір може мати комунікативне завдання — передавати градаційну функцію. Кольороназви тісно пов'язані із соціальною та етнічною традицією. Можливість “наділення” кольором об'єкта, кольорова картина світу існують у межах певної мовної спільноти і можуть бути зрозумілі лише в процесах категорійного членування, прийнятого в певному соціумі.

Кольороназва антропоцентрична та аксіологічна за своєю природою, оскільки це завжди оцінка об'єкта з огляду на колір, що надзвичайно багатий відтінками. Так, колір можна використовувати для характеристики характеру людини, рис її обличчя: *темна душа, яскрава людина, зелений юнак* тощо. Очі в людини — це головний елемент, у них живе думка та віддзеркалена душа. Світлі очі мають ледь помітну відмінність та відповідають лексемам *сірі, голубі, сині*. Проте в українській мові, на відміну від російської, де сині та голубі очі

¹ В. Кононенко, *Символи української мови*, Київ-Івано-Франківськ 2013, с. 30.

² С. Жадан, *Месопотамія*, Харків 2014, с. 19.

³ Там само, с. 58.

⁴ О. Сайко, *Волоцюги*, [в:] „Дніпро”, 2009, № 3, с. 21.

⁵ С. Жадан, *Месопотамія...*, с. 19.

знаходяться в одному синонімічному ряду, ці два кольори можуть перебувати в антонімічних відношеннях. Колір очей може бути етнолінгвістичною характеристикою — ми переносимо на нього конотації рідної мови та визначаємо колір через мовні стереотипи, що домінують у нашій свідомості.

За допомогою кольору автор може змалювати зміну пори дня, зміну емоційного настрою, обстановки тощо.

Сірий колір домінує в зазначеній новелі, й розпочинає її авторка з перефразування відомих слів М. Коцюбинського: *Йшли дощі. Холодні, осінні, як у Коцюбинського. І на душі в Євдокії Михайлівни було так само сумно...* Настрій головної героїні описано знову ж із використанням сірого кольору: *Хотілося плакати... Від сірого монотонного осіннього дощу (хоч на вулиці лиш середина жовтня), від всього життя її сірого (третьій місяць в поліклініці не виплачували зарплату), від холоду (через борги у квартири і державні установи досі не дали тепло), від епідемії грипу, що вже тиждень як почалася (і вже тиждень вона мотається по викликах), і від голоду (діти вже не могли дивитися на макарони і смажені баклажани), від Славчика (що за дитина — знов щось накоїв), і від того, що треба було пертися в школу пішки в таку даль, ще й під гору...* Для підсилення ефекту авторка вживає колірний прислівник (утворений від прикметника) у вищому ступені порівняння: *Від згадки про день народження на душі стало ще сіріше*. І навіть у вчительки в школі також сіре пальто: *На вулиці лив проливний дощ, і, одягнувши, як звично, на голову целофановий мішечок, Валентина Іванівна ступила під його холодні струмені, відчуваючи, як неприємно вони проникають за комір її старенького сіренького пальтечка⁶.*

Сірий, який на шкалі градації займає серединну точку між опозиційними кольорами (тобто білим і чорним), передає християнський символ фізичної смерті та духовного безсмертя. У Біблії сірий — колір попелу, покаяння та скорботи. Передає сум, тривогу, відсутність енергії, егоїзм, занурення в себе, холодність, потребу усамітнення.

Колір може бути етнолінгвістичною характеристикою — ми переносимо на нього конотації рідної мови та визначаємо колір через мовні стереотипи, що домінують у нашій свідомості. Напр.: *Пес блимає у сутінках буриштиновими очима...*⁷. *Буриштиновий* — жовто-коричневий колір дорогоцінного каменю, який видобувають в Україні.

Отже, кольоропозначення більшою мірою, ніж інші лінгвістичні моделі антропоцентричні та етноцентричні.

Аналіз матеріалу доводить, що у сприйнятті кольору актуалізується саме оцінювальна функція, і аксіологічність колірних позначень існує в етнолінгвістично репрезентованому просторі.

Система світосприймання (як окремого індивіда, так і етносу) пов'язана з історією, культурою, традиціями народу. В. Кононенко наголошував, що світ, залишаючись всюди одним і тим самим, усвідомлюється по-різному в різних мовах, навіть таких близьких з огляду культури⁸.

Лексеми, що номінують кольори, стають джерелами національно-культурної інформації, репрезентантами певної ментальності, мовної картини розмаїтого світу цього народу.

⁶ Г. Тарасюк, *Новели: проза*, Бровари 2006, с. 216.

⁷ Г. Вдовиченко, *Маріупольський процес*, Харків 2015, с. 33.

⁸ В. Кононенко, *Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков*, Київ 1976, с. 3.

Символіка кольору завжди відігравала важливу роль у житті кожного народу, а саме: у міфології, народних обрядах, богослужінні, мистецтві, національних ідеалах краси і гармонії, емблемах, геральдиці тощо.

Для кожного народу, як і для індивіда, існують домінуючі кольори, які І. Колесникова⁹ відповідно класифікує: універсальні (сакральні для більшості народів); народні або фольклорні (для кожної окремої культури); індивідуально-національні (узвичаєнні значення кольорів, зафіксовані в національних тлумачних словниках); індивідуально-авторські (суб'єктивні уявлення окремої людини, зафіксовані в творах художньої літератури); термінологічні (значення кольорів, що використовуються в науковій літературі)¹⁰.

Відомо, що сакральним кольором у всіх культурах світу був *білий* колір, антитепою якому виступав *чорний*. Кожен з відомих кольорів викликав несхожі асоціації. Але ж існувало і спільне. Так, *червоний* асоціювався з кров'ю, *золотий* — з багатством, *жовтий* — із сонячним світлом, *зелений* — з життям і природою, *блакитний*, *голубий*, *синій* — з небом і морем, *коричневий* — із землею (для українця — *чорний*), *срібний* — з Місяцем. Це кольори, що об'єднують людство.

Для багатьох назв кольорів була характерна протилежність символіки, напр., *білий* — *чорний*.

Священним для українців споконвіку був *білий* колір, про що свідчить ім'я давнього бога — *Білобог*. Це колір національного житла — *хат-білянок*, образ яких вербалізується в поетичних текстах.

Білий асоціюється із світлом, тому може замінюватися похідним від нього словом: *Сонце зійшло. І я добре бачу, як у його променях на своєму білому коні гарцює небесний вершник. Світовидовим полем поїжджає сам Світовид*¹¹.

Дуже цікаво передає через колір образ осені Дара Корній: *Хтось мерезить дерева в кольори вогню — багряний, золотий, завжди теплий рудуватий, колір паленої кави, карміновий*¹².

Ментальна лексика вживається в усіх стилях сучасної української мови. На думку термінологів, прикметники на позначення кольорів (ідеться про сім основних кольорів спектра) мають чимало позитивних характеристик, а саме: однозначність, конкретність семантики слова і водночас поліфонічність у складі словосполучень; прозору внутрішню форму; звичність, стандартність переносних значень, за якими стоїть давня традиція, тобто нульова метафора; простоту структури: мають одну кореневу морфему і незначну кількість службових, тобто відсутність ампліфікації конотацій; універсальність семантики: ментальне ототожнення змісту (не потребують пригадування, домислювання, як, скажімо, одиниці довжини, ваги і т. ін.); об'єктивність змісту, зоровий контроль мовця (на відміну від відтінків кольорів, що містять і суб'єктивні конотації) тощо.

Отже, насамперед кольористична лексика виконує функцію власне називання, де колір уживається в конкретному значенні (один з основних семи) і передає нейтральну інформацію, напр.: *Сеня був у чорному костюмі, волосся змастив гелем*¹³. У цьому прикладі *чорний колір* використано в прямому значенні — колір костюма.

⁹ І. Колесникова, *Кари, brown, гнедые*, [в:] „Українська мова та література”, № 36, 2003, с. 8.

¹⁰ Примітка. Слово *колір* уживають як термін у квантовій фізиці: колір — квантове число, що характеризує кварки і глюони.

¹¹ Д. Корній, *Крила кольору хмар*, Харків 2015, с. 307.

¹² Там само, с. 43.

¹³ С. Жадан, *Месопотамія...*, с. 103.

Наступна функція кольору — указівка на вік людини. Це не лише *сивий колір*, а це і випадки, коли колір у значенні віку людини чи метафора, коли вік людини переноситься, напр., на природу, землю, набуваючи при цьому особливого, національно обґрунтованого звучання. Білий колір може указувати на юний вік.

Наступна функція — створення портрету. Кольори відіграють значну роль у створенні портрету — це стосується актуалізації і кольору обличчя, і очей, і волосся. Майстер слова добирає єдині для конкретного випадку кольори, що передають не тільки зовнішність людини. А й піднімають з глибини століття традиційні уявлення про красу, дають можливість ідентифікувати своє і чуже. Це може бути і колір серця: *Я знаю, що серце має колір і смак апельсина*¹⁴.

До портретних характеристик відносимо і колір волосся, і колір одягу. *Пшеничний* — кольору пшениці — золотаво-білий: *Волосся не мідне, не руде, як йому вдалося, а русяве, пшеничне*¹⁵. *Білявий* — який має світле волосся, біловолосий: *Скажіть, шановна, чи буде сьогодні виступ такої білявки, ну, натуральної?*¹⁶.

Дуже цікаве вживання зеленого на означення кольору очей, напр.: *З отою, зеленоокою...*¹⁷.

Наступна функція — створення пейзажу, де вживаються як основні кольори спектру, так і напівтони, можна порівняти цей процес із картинами художників. Створюються образи неба, ріки або води, хмар, заходу і сходу сонця, і загалом сонця тощо, напр.: *Із туману проступив контур фігури, жіночої, нетутешньої, а тоді мерехтливий німб над головою. Діва Марія... Обриси стали чіткішими, сукня — прозорішою, і Роман побачив позаду жінки червоний диск сонця, воно стояло над далеким пагорбом, утворюючи мідне сяйво навколо жіночого волосся, уздовж її рук та ніг*¹⁸.

Колір вербалізує і почуття людини — це наступна функція колірної лексики, напр., захоплення: *...ці дерева у небо, дивні, ніколи не бачені дерева з гладенькими синіми стовбурами. Буки. І білі пахучі гриби. Удома такі не ростуть, і немає таких дерев з блакитною матовою шкірою*¹⁹.

Можливе поєднання усіх цих функцій в одному тексті. Уживання кольорів на початку і в кінці поезії створює певну фігуру повтору, де автор акцентує певний колір. Не зважаючи на те, що він поєднується з різними іменниками, цей колір асоціюється з образом весни і виконує текстотвірну функцію, напр.: *Сніги минають, і щораз / В зеленій млі травневої пори...* Закінчення: *...росте трава, тримаючи живих*²⁰.

Повторення кольору бере участь і у створенні структурного паралелізму.

І ще одна достатньо важлива функція кольору — створення ментального забарвлення індивідуального стилю автора. Сильові особливості можуть допомогти зрозуміти особистість письменника. У Г. Вдовиченко улюблені кольори світлі: білі, сірі тощо. У С. Жадана — чорний та жовтий, у Д. Корній — сірий.

Отже, у полі зору митців слова з'являється певна ментальна характеристика доквілля через кольороназви, що мають як звичайні сталі характеристики (напр., *синє небо*), так й індивідуально-авторські.

¹⁴ Там само, с. 111.

¹⁵ Д. Корній, *Крила кольору...*, с. 23.

¹⁶ Там само, с. 33.

¹⁷ Там само, с. 125.

¹⁸ Г. Вдовиченко, *Маріупольський...*, с. 22.

¹⁹ Д. Корній, *Крила кольору...*, с. 271.

²⁰ С. Жадан, *Месопотамія...*, с. 355.